

СОЦИАЛНИ И ИКОНОМИЧЕСКИ ФАКТОРИ – КРИЗИ И ПРОГРЕС

ДИСКРИМИНАЦИЯ И НАГЛАСИ МЕЖДУ БЪЛГАРСКОТО МНОЗИНСТВО И РОМСКОТО МАЛЦИНСТВО

А. Божанова

Институт за изследване на населението и човека при БАН

ana.bozhanova@epu.bg

Резюме. Целта на статията е да разбере съществува ли дискриминация към ромското малцинство в България от страна на българското мнозинство и ако да, до каква степен. Интересно е да се проследи дали това се отразява на нагласите на българското мнозинство към ромите и съответно на ромите към българите. Ще бъдат разгледани дискриминацията като явление, теориите които обясняват дискриминацията. Ще се потърси връзка между дискриминацията и нагласите.

Ключови думи: дискриминация, нагласи, Теория за социална идентичност, Социална категоризация

За да открием съществува ли дискриминация към ромското малцинство, първо, трябва да дефинираме какво всъщност е дискриминацията.

Дискриминацията е нееднакво отношение към различни групи от хора в обществото, което се изразява в ограничаване на права или в предоставяне на права и предимства, непризнати на останалите.

Европейското законодателство забранява дискриминирането на работното място и ограничаването на достъпа до обучение, на базата на расовата или етническа принадлежност, сексуална ориентация, религиозна или верска принадлежност, възраст или увреждане. Правилото за расовата дискриминация обхваща също и други сфери, като например образованието, социалното осигуряване, здравеопазването и достъпа до сто-

ки, услуги и жилища. Новите принципи се отнасят до пряка и непряка дискриминация.

Пряката дискриминация е факт, когато дадено лице получава по-неблагоприятно отношение в сравнение с друго при аналогична ситуация, като причината за това се крие в неговата расова или етническа принадлежност, религия или вяра, увреждане, възраст или сексуална ориентация. Пример за пряка дискриминация е обява за работа, в която се казва: „Обявата не важи за хора с увреждания.“

Непряката дискриминация се изразява в прилагането на привидно неутрално условие, критерий или практика, които биха поставили в неравнопоставено положение лица на основата на тяхната расова, религиозна, верска или етническа принадлежност, увреждане, възраст или сексуална

ориентация, освен в случаите, когато тяхното прилагане може да бъде обективно оправдано със законосъобразни причини.

Пример за непряка дискриминация е изискването всички кандидати за определена работа да положат изпит под формата на тест по определен език, въпреки, че този език не е необходим за целите на работата. Този тест може да изключи доста от хората, за които този език не е майчин.

В българското законодателство съществува Закон за защита от дискриминацията, който дефинира дискриминацията като:

Чл. 4. (1) (Доп. – ДВ, бр. 70 от 2004 г., в сила от 01.01.2005 г.) Забранена е всяка пряка или непряка дискриминация, основана на пол, раса, народност, етническа принадлежност, човешки геном, гражданство, произход, религия или вяра, образование, убеждения, политическа принадлежност, лично или обществено положение, увреждане, възраст, сексуална ориентация, семейно положение, имуществено състояние или на всякакви други признаци, установени в закон или в международен договор, по който Република България е страна.

(2) Пряка дискриминация е всяко по-неблагоприятно третиране на лице на основата на признаците по ал. 1, отколкото се третира, било е третирано или би било третирано друго лице при сравними сходни обстоятелства.

(3) Непряка дискриминация е поставяне на лице на основата на признаците по ал. 1 в по-неблагоприятно положение в сравнение с други лица чрез привидно неутрална разпоредба, критерий или практика, освен ако тази разпоредба, критерий или практика е обективно оправдан/а с оглед на законна цел и средствата за постигане на целта са подходящи и необходими. (Закон за защита от дискриминация)

Най-общо може да приемем, че дискриминацията е (от лат. *discriminatio* – „правене на разлика“) към или спрямо даден човек или група и третирането или възприемането му на базата на класа, категория, раса, етнос, религиозна принадлежност, сексуална ориентация или нещо друго вместо спрямо неговите лични качества.

Според признака, по който се дискриминират хората, се назовават различни видове дискриминация — религиозна, етническа, расова, полова, сексуална и т.н.

Дискриминация има тогава, когато е налице официално или неофициално разделяне на хората в отделни групи по някакъв техен общ признак, при което им се дават или отнемат дадени права, задължения и възможности, според групата към която принадлежат.

След като дефинирахме дискриминацията, следва да се изясни кои теории са залегнали в основата ѝ. След обстоен преглед на социобиологичната теория на Рейнауд, Фалгер и Вейн, психодинамичните теории – Фройд, Ашбах, Шърман и Волкан, теориите за социално сравнение и намаляване на неопределеността – Фестингер, Абрамс и Хог, теории за мотивацията на Рабий, личностна и социална идентичност – Триандис, индивидуалната и колективна себе-оценка на Крокер, най-подходящи теории за обяснение на дискриминацията са процесите за груповата идентификация.

Теорията за социалната категоризация на Търнър играе главна роля в процеса на обяснение на дискриминацията. Тя е част от теорията за социална идентичност на Хенри Ташфел.

От края на 60-те години на XX век до своята смърт през 1982 г. Ташфел и неговият сътрудник Джон Търнър, свързват в проведените от тях изследвания понятия като социална категоризация, етноцентризъм, социално сравнение и междугрупови взаимоотношения с понятието социална идентичност. Ташфел първоначално дефинира социалната идентичност като „индивидуалните знания на човек, че принадлежи към определена социална група заедно с емоционалното и ценностното значение, което той отдава на своето членство“ (Tajfel, 1972: 292). За него групите представляват сбор от хора, които имат една и съща споделена социална идентичност. Чрез това понятие той обяснява именно как процесът на социална категоризация като подкрепя социалната идентификация, служи за изясняване на характеристиките

на групите и за обяснение на взаимоотношенията между тях. Заключение, до което достига изследователският екип е, че нормите и поведението на групата се създават от определени нейни членове като другите ги интернализират като част от своята социална идентичност.

Според Ташфел различията между групите не са резултат от конфликт на интереси, както преди него твърди Шериф, а се дължат на отдаваното значение на междугруповите отношения. Чрез тях човек се стреми да укрепи своята социална идентичност. Именно поради тази причина се увеличават възприетите различия между групите и се обяснява тенденцията хората да облагодетелстват систематично членовете на своята собствена група дори и в ситуации, в които не съществува конфликт с членовете на другите групи. С цел да затвърди своята социална идентичност човек е склонен да облагодетелства членовете на своята група и да проявява дискриминативно поведение спрямо членовете на другите групи.

Според Ташфел основното условие за поява на крайности в поведението на цели групи от хора е разбирането, че между собствената група и другите са налице ясно очертани и непроницаеми граници. Обратната тенденция също е в сила. За да се приближат отношенията между хората към края на континуума с междуличностните отношения е необходимо границите между групите да бъдат гъвкави и пропускливи, да не са налице големи препятствия, които да затрудняват социалната мобилност от една група в друга. Човек ще остане член на дадена група, ако тя е източник на позитивна социална идентичност за него (Tajfel, 1984). Когато групата не задоволява това изискване, той ще се опита да я напусне ако не са налице обективни причини, които да му попречат да го направи или напускането на групата да предизвика конфликт на ценности в личността. Когато напускането на групата е трудно или невъзможно, човек ще се опита да промени оценката за нея като приеме нейните негативни характеристики или като се анга-

жира със социални дейности, които биха променили ситуацията в желаната от него посока.

Социалната категоризация е когнитивното сърце на процесите свързани със социалната идентичност (Turner et al., 1987). Когнитивно хората възприемат другите като принадлежащи към дадена категория.

Обектите, които са включени в нея и я изграждат имат взаимно свързани характеристики, които едновременно представляват общите черти и структурните връзки вътре в самите категории и различията с другите категории. Категориите са когнитивно и социално изградени на принципа на контраста или с увеличаване на възприетите отличителни характеристики с другите групи се увеличава и акцентът, който се поставя при възприемане на характеристиките на собствената група. Чрез категориите групите се различават една от друга, дефинират своите същностни характеристики и предопределят поведението на своите членове (Campbell, 1958; Hamilton & Sherman, 1996). „Ние сме всичко, което те не са“. Те имат за цел да представят групите в благоприятна светлина. Ето защо категориите рядко представляват средно статистическия член на дадена група. Те по-скоро представляват изострени до крайност, поляризирани характеристики на групата и показват как те се възприемат от членовете на другите групи. Те описват идеала, доста често чисто хипотетично, за чертите на членовете на групата. Категориите не могат да бъдат обяснени или заместени от процеса на сравнение между групите. Те зависят и се изграждат в сравнението между черти на членове на една и съща група. Ето защо процесите, които протичат между членовете на една и съща група не е целесъобразно да се разглеждат изолирано от по-широките отношения между групите.

Категориите в голяма степен зависят от социалната среда, в която протича междугруповото сравнение. По време на процеса на категоризация човек е възприеман не като личност със своите индивидуални черти, а той е сякаш „обезличен“, деперсо-

нализиран, лишен от тях. Стереотипното възприятие на членовете на дадена група, на „те“ ги прави да изглеждат еднакви носители на едни и същи характеристики на групата. Същият е механизъм при себекатегоризация – човек се деперсонализира, сякаш характерните черти за личността изчезват и той възприема себе си основно като приписва на собствената си личност чертите на групата, към която принадлежи. В този смисъл себекатегоризацията се свързва с явления като комфортно поведение, харесване на групата, доверие и солидарност между нейните членове. По правило социалните категории представляват достъпни, важни, свързани с ценностите, очевидни характеристики на личността, които се проявяват в определени социални ситуации. Примери за социални категории са полът, расата, политическата ориентация, религията, професията и др. (Ганева, 2010)

Нагласите изразяват страст и омраза, привличане и отвращение, харесване и нехаресване. Хората имат нагласи, когато те обичат или мразят неща или хора, и когато те ги одобряват или не ги одобряват. Хората изразяват своите интереси и предпочитания по много начини, като придават смисъл и показват оценката си, включително емоции, когнитивни и поведение към дадения обект или субект. Формално погледнато, нагласата е психологическа тенденция, изразена чрез оценяване на конкретен субект, положително или отрицателно. Възгледът, че нагласата е психологическа тенденция я разглежда като вътрешно за човек състояние, което продължава за по-кратък или по-дълъг период от време. (Eagly, Alice H.; Chaiken, Shelly Gilbert, Daniel T. (Ed); Fiske, Susan T. (Ed); Lindzey, Gardner (Ed), (1998).

От казаното до тук става ясно, че нагласите могат да бъдат положителни или отрицателни. Когато се разглеждат нагласи към малцинствата, особено ако са негативни, обикновено те се наричат предрасъдъци.

Сега би било интересно да разберем какви са нагласите на българското мнозинство към ромското малцинство и обратно.

МЕТОД НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Резултатите са част от голямо изследване между българи, български турци и роми (N 1200), но тук са представени данни от пилотното изследване. Пилотното изследване е проведено през месец октомври 2013 г. в София сред 25 българи (14 жени, 11 мъже на възраст от 20 до 77 години) и 10 роми (4 жени, 6 мъже на възраст от 25 до 49 години). Въпросникът съдържа въпроси и твърдения с 5 и 7 ликертови скали.

Изследването е напълно анонимно.

Дискриминацията е измерена с различни въпроси към българското мозинство и ромското малцинство, като само един от въпросите е еднакъв и за двете изследвани групи – Лесно ли е за един ром да бъде приет в българското общество?

При измерването на нагласите са включени и емоциите.

Към двете етнически групи се задават различни въпроси. Основната цел е да се измери дискриминацията и общото нагласа, като се включат емициите – симпатия, притеснение, яд и неуважение.

Дискриминация. Дискриминацията се измерва с помощта на следните въпроси: „Лесно ли е за един ром да бъде приет в българското общество? Според мен, етническите българи се отнасят несправедливо или лошо с ромите. Етническите българи имат нещо против мен, защото съм ром. Етническите българи са ме дразнили или обиждали, защото съм ром. Етническите българи не приемат ромите. Дискриминацията спрямо ромите все още е проблем в България. В България е приемливо да имаш негативни чувства към ромите. Българите имат негативни чувства към ромите. Бихте ли се съгласили да работите с етнически българин/ром?“

Обща нагласа. Тук са включени и въпроси за емоциите. Част от въпросите са създадени за изследването, а другата част са адаптирани скали на Guimond, Bogardus Guimond (2013): „Какво е най-общо отношението Ви към ромите/етническите българи?“ {Stephan, 1985 #43}; „Чувствате ли пренебрежение към роми/етнически българи?“

гари?“ Voci & Hewstone (2007): „Изпитват ли симпатия към ромите/етнически българи?“ „Изпитват ли гняв към роми/етнически българи? Чувствате ли се притеснен да срещнете роми/етнически българи? Доверявате ли се на роми/етнически българи?“

РЕЗУЛТАТИ

Дискриминация. По-голяма част от представителите на мнозинството, т.е. етническите българи (64%), признават, че дискриминацията все още е проблем в България. 80% признават че имат негативни чувства към ромите, като 56% твърдят, че е приемливо да имаш негативни чувства към тях. Според половината от изследваните роми българи се отнасят несправедливо или лошо с тях. Повече от половината (60%) са отговорили, че българи имат нещо против тях защото са роми и дори са били дразнени и обиждани.

Интересен е полученият резултат на твърдението „Етническите българи не приемат ромите живеещи в България.“ Половината от анкетираните са отговорили, че нито са съгласни, нито не са съгласни. 90% от ромите са съгласни да работят с българи, докато този относителен дял при българи е едва 20%. Значителна част от ромите (84%) споделят, че е много трудно да бъдат приети в българското общество. На това мнение са и 60% от българи.

Нагласи. Резултатите за нагласите напълно хармонират с показаните вече за дискриминацията. По-голяма част от българи (64%) имат лошо отношение към ромите, докато 70% от ромите имат добро отношение към българи. И двете изследвани групи не се доверяват една на друга и също така не се притесняват да срещнат непознат представител от другата етническа група. 64% от българи не изпитват

симпатия към ромите, но 70 % от ромите изпитват такава към българи. Емоциите гняв и пренебрежение се изпитват в по-малка степен от ромите към българи.

ИЗВОДИ

От представените резултати можем да кажем, че дискриминация към ромите от страна на българското мнозинство съществува, което се признава и от двете изследвани групи. Също така, като цяло нагласите на българи към ромите са отрицателни, но обратното не е в сила. Тези данни следва да се потвърдят и от цялата извадка и тогава могат да се правят по-сигурни изводи.

ЛИТЕРАТУРА

- Ганева З., Социални идентичности и психично благополучие, Валдекс ООД, 2010
- Закон за защита от дискриминация, <http://lex.bg/laws/ldoc/2135472223>
- Различията ни събират, <http://diversity.europe.bg/page.php?category=307>
- Campbell, D. T. (1958). Common fate, similarity, and other indices of the status of aggregates of persons as social entities. – *Behavioral Science*, 3, 14-25
- Eagly, Alice H.; Chaiken, Shelly Gilbert, Daniel T. (Ed); Fiske, Susan T. (Ed); Lindzey, Gardner (Ed), (1998). *Attitude structure and function. The handbook of social psychology*, Vols. 1 and 2 (4th ed.)., (pp. 269). New York.
- Hamilton, D. L., Sherman, S. J. (1996). Perceiving persons and groups. – *Psychological Review*, 103, 336-355.
- Tajfel, H. (1972). Social categorization. In S. Moscovici (Ed.), *Introduction à la psychologie sociale* (Vol. 1, pp. 272-302). Paris: Larousse.
- Tajfel, H. (1984). *The social dimension: European developments in social psychology*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Turner, J., Hogg, M., Oakes, P., Reicher, S., Wetherell, M. (1987). *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory*. Oxford: Blackwell.

DISCRIMINATION AND ATTITUDES AMONG BULGARIAN MAJORITY AND ROMA MINORITY

Ana Bozhanova

Abstract. *The aim of this paper is to find if there is a discrimination toward Roma minority from Bulgarian majority and if yes to what extent. It is interesting to examine if it influences the attitudes of Bulgarian majority toward Roma and vice versa. Discrimination as a phenomenon and theories which are connected to it will be reviewed. An attempt to find a link between discrimination and attitudes will be made.*

Keywords: discrimination, attitudes, Theory of Social Identity, Social Categorisation

Ана Божанова е редовен докторант в Институт за изследване на населението и човека – БАН

Ana Bozhanova, PhD student at Institute for Population and Human Studies – BAS